

РЕЦЕНЗІЇDOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/23.166164>**Зоя ВАЛЮХ,***доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української філології та славістики
Київського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна), mriiad68@gmail.com***РЕЦЕНЗІЯ****НА МОНОГРАФІЮ КАНДИДАТА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК,
ДОЦЕНТА КАФЕДРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ДРУЖИНЕЦЬ МАРІЇ ЛЬВІВНИ «УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ:
ПСИХО- ТА СОЦІОФОНЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ»¹****Zoia VALIUKH,***Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of Department of Ukrainian Philology and Slavic Studies
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine), mriiad68@gmail.com***REVIEW****OF THE MONOGRAPH BY CANDIDATE OF PHILOLOGICAL SCIENCES,
SENIOR LECTURER AT DEPARTMENT OF UKRAINIAN LANGUAGE,
ODESSA I.I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY,
DRUZHNETS MARIIA LVIVNA “UKRAINIAN SPOKEN LANGUAGE:
PSYCHO- AND SOCIO-PHONETICAL ASPECTS”**

Однією з основних комунікативних ознак мовлення є визначальна його правильність, тобто відповідність чинним літературним нормам, що діють у мовній системі та визначають інтелектуальний і культурний рівень її носіїв. На сьогодні існує багато праць, спрямованих на підвищення культури спілкування, а отже, і культури української мови, наприклад, праці О. Пономарева, О. Сербенської, Н. Бабич, С. Єрмоленко, С. Караванського, М. Пентилюк, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, Т. Чмут, С. Шевчук та ін. Найпильнішу увагу науковців у цьому аспекті привертає вивчення орфоепічних норм як найменш засвоєних і логічно усвідомлюваних. Українську школу орфоєпії представляють Н. Тоцька, М. Жовтобрюх, М. Наконечний, М. Фащенко, а також публікації українських дослідників у діаспорі – І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача, що в цілому визначає незгасну увагу лінгвістів до проблем унормованості мовлення як сталого і

водночас динамічного, мінливого, залежного від цілої низки екстралінгвальних і власне мовних факторів феномена.

Аналіз некодифікованих елементів мовлення (наслідки інтерференції, інтеркаляції), виявлення і систематизація факторів, що спричиняють девіантні та деградаційні процеси сучасного українського усного мовлення, безперечно, щонайперше скеровані на вдосконалення мовлення. В європейському суспільстві, суспільстві з високим рівнем освіти й культури, неодмінно культивується висока оцінка зразкової літературної вимови. Принципово важливо пояснювати й корегувати негативні мовні процеси, які різко порушують усталені літературні норми, ускладнюють сприйняття інформації. З утвердженням української мови як державної на території України розширилася сфера її використання, а це, у свою чергу, спричинило появу чималої кількості помилок і знизило рівень мовної культури, тому потреба

¹ Дружинець М. Л. Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 400 с.

вивчення особливостей вимови й осмислення цих процесів назріла давно. Саме в такому ракурсі виконано монографічне дослідження М. Л. Дружинець, присвячене науковій кваліфікації функційної природи орфоепічної синхронії в її проекції на психо- й соціофонетичну специфіку з урахуванням глибинних діяхронічних процесів, що, на нашу думку, визначає максимальну актуальність рецензованої праці як у площині теоретичної значущості, так і в аспекті застосування її результатів у різножанрових дискурсивних практиках.

Сучасна українська літературна мова має установлені орфоепічні норми, представлені у фундаментальних розвідках М. Наконечного (1958; 1969), М. Жовтобрюха (1967; 1976; 1972), Н. Тоцької (1993), В. Горпинича (1992), які охоплюють правила вимови голосних, приголосних, звукосполучень, слів іншомовного походження, проте і до сьогодні не маємо ґрунтовного узагальнення наявних роздумів та пропозицій науковців, де було б висвітлено й пояснено найскладніші випадки орфоепічної норми і варіативності. У цьому плані відзначимо доданий до монографії своєрідний орфоепічний кодекс – навчальне видання «Українська орфоепічний стандарт (з електронним носієм)», яке містить теоретичне обґрунтування – орфоепічні норми в рідномовних та іншомовних словах; історичний коментар – відбиття особливостей української народної вимови в пам'ятках давньо- та староукраїнської, нової літературної мови; практичне застосування – комплекс тренувальних вправ і тренувальні, контрольні, модульні та пробні модульні тести (до останніх подаються відповіді), виконання яких сприятиме кращому засвоєнню літературних норм, удосконаленню вимовних навичок, умінню застосовувати набуті теоретичні знання на практиці та формуванню підвалин загальної культури грамотного усного мовлення. Допоміжну роль виконує короткий термінологічний словник, тексти та слова для запису на диктофон, що максималізують практичну вагу стандарту. Навчальне видання, побудоване на основі писемних пам'яток – початкового періоду в процесі становлення української орфоепії та відповідно до фундаментальних вище зазначених праць ХХ століття, пропонує конкретні чіткі норми вимови голосних (у наголошеній / ненаголошеній позиціях), приголосних (сонорних, дзвінких і глухих; твердих, м'яких), груп приголосних у рідномовних та іншомовних словах, зокрема в середині, на початку слова, в префіксах, прийменниках, на стику слів, яких повинен дотримуватися кожен, хто володіє українською літературною мовою чи хоче цього навчитися.

Монографія п. Дружинець має беззаперечну теоретичну та практичну цінність, вона є першою працею, в якій досліджено нормативність усного українського мовлення молоді в різних регіонах України: Південному, Західному, Східному, Північному, Центральному, та за її межами – у Придністров'ї, Молдові, державах Європи, Канаді, Америці, що уможливує визначення статистики типових помилок та загального рівня володіння українцями орфоепічними кодифікованими мовними нормами. Теоретичну цінність роботи увиразнює те, що вона прислужиться подальшій розбудові теоретичних підвалин сучасної української мови в цілому й історичної та сучасної орфоепії зокрема, поглибить доробок психолінгвістики та її психофоносемантичних аспектів у проекції на соціолінгвістичні виміри, конкретизує випадки фонетичної сугестивності мовлення, що, у свою чергу, уяскравить практичний вектор виконаного дослідження.

Вражає обсяжність поставлених у роботі завдань, кожне з яких логічно і переконливо вирішується авторкою у процесі дослідження. Так, у монографії узагальнено теоретичні засади й аспекти вивчення українського усного мовлення; схарактеризовано нормативну базу сучасного українського усного мовлення з наведенням критичних зауваг і коментарів; представлено діяхронічну ретроспективу фактичного матеріалу, в межах якої простежено історичне коріння кожної орфоепічної норми в писемних пам'ятках; з'ясовано девіантні та деградаційні процеси сучасного українського усного мовлення; на основі соціопитування проаналізовано мовлення українських респондентів на теренах України та за її межами, виокремлено девіації та нормативність, а також гендерну специфіку; сформульовано критерії відбору варіантів диспозитивної норми та виявлено атрактори прескриптивної норми; конкретизовано прогресивні лінії розвитку сучасної української орфоепії; на основі експериментальних даних висвітлено психофонетичний зміст, кольорові асоціації українських звуків та представлено практичне застосування отриманих результатів; у зіставному аспекті виявлено фонетичний зміст звуків за місцем творення, способом творення, твердістю-м'якістю (для приголосних), рядом, піднесенням, лабіалізованістю (для голосних).

Одразу зауважимо, що важливим здобутком монографії є виокремлення нового напрямку – історичної та сучасної соціофонетики, в межах якої основна увага приділяється феномену звука, його вимові в реальних ситуаціях спілкування та в писемних пам'ятках, що відбиває мовленнєву

картину світу, закарбовану в лінгвоментальності українського народу в ретроспективних і сучасних презентаціях. У роботі чітко обґрунтовано теоретичні основи та практичні перспективи цього напрямку, його мету, завдання тощо.

Розглядаючи українське усне мовлення у двох вимірах (психо- й соціофонетичні аспекти), авторка логічно визначає й два вектори предмета дослідження:

1) перший пов'язаний з експериментальним визначенням рівня володіння орфоепічними нормами української літературної мови молоддю (представники різних локальних і соціальних сфер), зокрема орфоепією голосних, приголосних та звукосполук у рідномовних словах: 1) вимова голосних ненаголошених [e], [и], [o]; 2) вимова початкового наголошеного [i]; 3) вимова дзвінких приголосних у кінці слова та перед глухими; 4) вимова глухих приголосних; 5) вимова префіксів роз-, без-, префікса-прийменника з- перед глухими, крім шиплячих; 6) вимова шиплячих перед свистячими; 7) вимова свистячих перед шиплячими; 8) вимова [д] перед шиплячими та свистячими; 9) вимова [т] перед шиплячими та свистячими; 10) вимова звукосполучення [чн]; 11) спрощення в групах приголосних;

2) другий аспект також має експериментальну верифікацію в з'ясуванні психофоносемантики та кольорової гами голосних [а, о, у, е, и, і], дзвінких [б, д, з, дз, г, дж], глухих [п, т, с, ц, ч, х, к, ф], сонорних [в, м, л, р, й] української мови. Такий підхід максимально увиразнює наукову об'єктивність і переконливість отриманих результатів.

Фактичною базою дослідження є 80 слів, підібраних для соопитування, в яких можна простежити володіння орфоепією голосних, приголосних та звукосполук у рідномовних словах та вокалізм і консонантизм української мови в цілому в його безпосередній практичній реалізації. Приваблює в монографії залучена джерельна база дослідження, якою стали 1) результати 20 експериментів, проведених на I курсі українського відділення філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова у 2015 році; 2) результати соопитування – 370 записів, зафіксованих на аудіоносії (диктофоні). Інформантами була обрана молодь Південної України (мешканці Одеської, Миколаївської, Херсонської областей) – студенти філологічного факультету українського відділення різних курсів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; молодь Західної України (мешканці Львівської, Рівненської, Івано-Франківської областей) – студенти філологічного факультету Львівського національного універси-

тету імені І. Я. Франка, Рівненського національного педагогічного університету; молодь Північної України (мешканці Київської, Житомирської областей) – студенти філологічного факультету Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка; Центральної України (мешканці Черкаської, Дніпропетровської областей) – студенти філологічного факультету Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького; Дніпровського гуманітарного університету; Східної України (мешканці Луганської, Донецької областей), а також мешканці Канади, Америки, Придністровської Молдавської Республіки, Республіки Молдови, Європи (Італія, Чехія, Польща, Німеччина). Географічні терени, як зазначає авторка монографії, теж якнайтісніше пов'язані із звуковим фоном мови, навіть формують його. Кожний терен, де проживає корінний історичний етнос, має свою енергетику, яка формує менталітет, мову населення. Якнайменші фонетичні зміни – це якнайбільші зміни в мовному стрижні, окремі фонологічні інтервенції впливають на характер артикуляційної бази. За фонетичною своєрідністю криється онтологічна буттєва природа самої мови. Тому, безперечно, залучення психолінгвістичних (фонетичний зміст, кольорові асоціації) та соціофонетичних (вимова звуків та звукокомплексів українською сучасною молоддю України та зарубіжжя) аспектів уяскравлюють авторські узагальнення.

Висвітлити тему дисертації, зокрема соціофонетичний аспект українського усного мовлення, неможливо без звернення до історії, адже український народ і його мова мають давні історичні корені. Дослідниці вдалося аргументовано продемонструвати орфоепічні особливості писемних пам'яток давньоукраїнської, староукраїнської та нової літературної мови. Авторка аналізує такі пам'ятки нової української літературної мови, як: «Енеїда на малоросійській языкъ перелиціованнаю И. Котляревскимъ» (1798), «Грамматика малоросійскаго нарѣчія» О. Павловського (1818), альманах Західної України «Русалка Днѣстровая» (1837), «Малоросійскія повѣсти рассказанные Грыцькомъ Основьяненкомъ» (1841), «Словарь малоросійскаго, или юго-восточнорусскаго языка; филологическій, этимологическій, съ показаніемъ частей рѣчи, окончательныхъ корней словъ, идиотизмовъ, метаплазмовъ, со сводомъ синонимовъ, съ пословицами и поговорками, составленный по произношенію, какимъ говорятъ в Малой и Южной Россіи...» П. Білецького-Носенка (1843), «Грамматика русскаго языка» Я. Головацкаго (1864), «Грамматика русскаго языка» М. Осадци (1864), «Кобзарь

П. П. Артемовського-Гулака» (1877), «Кобзарь. Пырятынська ластівка Е. П. Гребинкы» (1878), твори П. Куліша «Історія України одь найдавніших часів» /Куліш П. 1861, № 9: 79-107/, «Настуся» /Куліш П. 1861, № 10: 1-24/, «Хмельницина» /Куліш П. 1861, № 3: 1-15/, «Великі проводи» /Куліш П. 1862, № 1: 17-52/, «До братів на Вкраїну» /Куліш П. 1862, № 3: 29-32/ та ін., надруковані на сторінках «Основи: Южно-русского литературно-ученого вѣстника» (1861–1862), «Кобзарь» Т. Г. Шевченка (1840), рукописи Т. Г. Шевченка: «Мала книжка. Автографи поезій 1847–1850 рр., «Більша книжка. Автографи поезій 1847–1860 рр.», «Букварь южнорусский» (1861) Т. Г. Шевченка, правописна система яких була побудована значною мірою на фонетичних засадах. Відбиття особливостей усного мовлення українського народу в першодруках та рукописах періоду кінця XVIII – 80 років XIX ст., того часу, коли йшов інтенсивний процес формування нової української літературної мови, – важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоєпії і становлення та підтвердження відповідності сучасних орфоєпічних норм істотним особливостям народної вимови. Цей фрагмент роботи є своєрідним місточком для подальшого розвитку орфоєпічної синхронії.

Логічною вважаємо структуру монографічного дослідження, що складається з передмови, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі «Теоретичні засади вивчення українського усного мовлення» ґрунтовно представлено нормативну базу сучасного українського усного мовлення, акцентовано увагу на вимові українських голосних, приголосних, звукосполук у рідномовних та іншомовних словах, висвітлено деградаційні процеси мовної норми, актуальні аспекти вивчення українського усного мовлення, діахронічну ретроспективу, де представлено фонетико-орфоєпічні риси протоукраїнської мови, відбиття особливостей української народної вимови в пам'ятках давньоукраїнської, староукраїнської, нової літературної мови. Другий розділ присвячений психофоносемантиці українських голосних та приголосних звуків. У дослідженні акцентується увага на ідентичності та відмінностях психофоносемантики звуків української та російської (зіставлення фонетичного змісту та кольорової гама голосних, дзвінких, глухих), української, польської та російської (зіставлення фонетичного значення й кольорового забарвлення сонорних звуків) мов.

Родзинкою двох останніх розділів й дисертації в цілому є представлений аналіз – рівень володіння у відсотках орфоєпією голосних, приголосних та звукосполук у конкретних словах та конкретними респондентами – певної країни чи регіону України. На особливу увагу заслуговує опрацювання матеріалу соціопитування, що дало підстави М. Л. Дружинець для таких узагальнень: *У мовленні студентів спостерігається уподібнення свистячих наступним шиплячим: 80% студентів ОНУ імені І. І. Мечникова підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми. У мовленні студентів ПМР простежується теж уподібнення свистячих наступним шиплячим: 74% респондентів підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми при вимові слова зшити [ш:і́ти]; 62% студентів – при вимові слова зчарувати [шчарува́ти]; 86% молоді – при вимові слова зжитися [ж:і́ти^с/а]. Опитана молодь Канади правильно вимовила слова [прын`іш:и], [параищи`н], [ж:ува́ти], однак не дотримуються норми при вимові слів вивізиши, мотузчин, зокрема під впливом південно-західного наріччя оглушують [з] і вимовляють [ш] [вів`іш:и], [мотушич`н].*

Авторці вдалося встановити, які девіації переважають у мовленні чоловіків, а які – в мовленні жінок, виявити характер впливу гендерного чинника на мовленнєву поведінку адресата. Доведено, що в мовленні жінок послідовніше відбито норми вимови звукосполук. На наш погляд, урахування вікового чинника додало б ще більшої виразності роботи.

Висновкова частина праці містить теоретичні узагальнення, що є сконцентрованим вираженням авторської концепції, створеної на міцному фундаменті синтезу наукових ідей прагматики, комунікативної і сугестивної лінгвістики, соціо- та психолінгвістики, що надає науковій переконливості отриманим результатам.

Отже, рецензована праця присвячена актуальній проблемі сучасного мовознавства, позначена оригінальним баченням широкого кола наукових проблем сучасного українського мовлення, містить фундаментальні висновки, які зможуть прислужитися в розвитку багатьох напрямів сучасного мовознавства і визначають загальну наукову вагу монографічного дослідження М. Л. Дружинець «Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти», з яким ми рекомендуємо ознайомитися не лише науковцям-філологам, історикам, соціологам і психологам, а й усім тим, хто цікавиться сучасним станом та історією рідної мови.